

אתר דעת * לימודים * גיליון 17 * תשפ"א * 2020/21

זמן כפרה לכל תולדותם

עיון בהיבטיו המנוגדים של ראש חודש

יונתן ברנשטיין

- 2..... מבוא
- 3..... עיון ראשוני: תורה שבכתב
- 9..... עיון משלים: מקורות ההלכה
- 16..... עולמות נפגשים
- 20..... אחרית דבר

מבוא

לראש חודש נודע מעמד של יום מיוחד בלוח הזמנים העברי ובמסורת היהודית. זאת בשל תדירות הופעתו מדי חודש בחדשו בלוח השנה, עצם היות קידושו המצווה הראשונה אותה נצטוו ישראל כעם, וכן העמדתו לצד השבת והמועדים בתורה שבכתב. חרף זאת, בניגוד לשבת ולשלושת הרגלים, אשר מצוותיהם, דיניהם וצביונם זכו לחטיבת מחקרים ענפה ונידונו על גבי במות מרובות,¹ היקף המחקר אודות יום ראש החודש הינו מצומצם ועומק הירידה לפרטיו עודנו חסר. על כן, ישנה חשיבות לעמידה על תכונתו ולחקירת טעמי מצוותיו באופן מעמיק ושיטתי, תוך התייחסות לכלל הזכרותיו לאורך המקורות.

לשם שרטוט דמותו של היום, מאמר זה עוקב אחר השתלשלות דיניו במכלול מקורות המקרא ואחר התפתחות התייחסותם של חכמים כלפיו, בהבנת פרטיו ובעיצוב מנהגיו, הנוגעים למורכבות אופיו. במהלכו נערך ניתוח שיטתי של המקורות, בדרך לחשיפת עומקו הרעיוניים, אשר ניבטים מבין תיאוריו בדברי התורה וחכמיה.

בדרך לימודו, מצטרף מאמר זה לשורה הולכת ורבה של מאמרים, הנובעים משיטת לימודה של האסכולה הפרשנית "תורת עציון".² על פי דרכה, לימוד מיטבי של פרשיות רבות בתנ"ך, בייחוד פרשיות העוסקות במצוות דוגמת פרשיות המועדים, זקוק לשילוב בין-תחומי בין התורה שבכתב לבין התורה שבעל פה. נוסף על כך, גישה זו מרבה לעסוק בתמונה הכללית, העולה מקריאה רוחבית בדברי התורה וחכמיה, תוך סירוב להסתפק בפרשנות מקומית לפסוק יחיד או לקבוצת פסוקים מעטים בלבד. על גבי מתודולוגית לימוד זו, במאמר זה מורחב מעגל התייחסות, באמצעות עיון בכלל מקורות ההלכה ומנהגי המסורת היהודית. כך, מתחדש, מתחדד ומתעצם המסר הרוחני-חינוכי אותו מבקש האל להנחיל לעמו, בעקבות מתן תשומת הלב לעומקי מצוותיו ולמעלותיהן.³

* אני מודה לד"ר יהודה ביטי על הדרכתו בעריכת מאמר זה.

¹ כך למשל במאמרו של צ' ארליך ('השבת', מגדים, לא, תש"ס, עמ' 78-9), הדין בטעמיה השונים של השבת; בקבצי המאמרים בעריכת א' בזק (בראש השנה ייכתבון: קובץ מאמרים על ראש השנה, אלון שבות תשס"ח; ביום צום כיפור ייחתמו: קובץ מאמרים על יום הכיפורים, אלון שבות תשס"ה), העוסקים באופיים של ימים אלה, תפילותיהם וסדריהם; בספרו של י' נגן (מים, בריאה והתגלות: חג הסוכות במחשבת ההלכה, עתניאל תשס"ח), העוסק בענייניו של חג הסוכות דרך התבוננות במצוות החג ובמקורות חז"ל; במאמרו של י' בן-נון ('חמץ ומצה בפסח, בשבועות ובקרבת הלחם', מגדים יג, תשנ"א, עמ' 25-45), המבאר את ענייניו של אכילת והקרבן חמץ ומצה בפסח ובשבועות, ואת אופיים של חגים אלה; ועוד.

² להרחבה ראו: ע' ביק, 'בפתח הספר', בתוך: ע' ביק ואחרים (עורכים), תורת עציון: פשטות מתחדשים בפרשיות השבוע א, ירושלים תשע"ד, עמ' 11-18.

³ עיינו בספרו של י' נגן (שם), העוסק במגמותיו ההלכתיות והרעיוניות של חג הסוכות, באמצעות לימוד פסוקי התנ"ך וחיפוש "במקורות ההלכתיים של חז"ל, על בסיס ההנחה כי באופן שבו מתנסחת ההלכה משוקעות משמעויותיה הסמליות והערכיות" (עמ' 11). כך נהג גם י' ברנדס ('הטעם כמעצב הלכה: עיון במצוות הדלקת נר שבת', אקדמות יב, תשס"ב, עמ' 209-234), המסביר "שחשיפת הטעמים השונים של המצווה [...] מאפשרת

עיון ראשוני: תורה שבכתב

לבד מהציווי שנמסר לישראל במצרים (שמות י"ב, ב), בו נצטווה העם לקדש את היום הראשון בכל חודש, יום זה מוזכר בתורה מספר פעמים נוספות. בפרשת פנחס (במדבר כ"ח-כ"ט), המפרטת בין השאר את הרכב קורבנותיו של כל מועד, מוזכרים קורבנות ראש חודש יחד עם יתר קורבנות השבת והמועדים. מעיון בדברי התורה עולה כי קורבנותיו – שני פרים, איל אחד ושבעה כבשים – זהים לקורבנות המוקרבים בחג הפסח ובחג השבועות,⁴ מה שמצביע על קיומה של נקודת דמיון ביניהם.⁵

אמנם בפרשת אמור (ויקרא כ"ג), המונה את פרטי המועדים המכונים "מקראי קודש", ראש חודש לא נמנה. אף על פי כן, אין עובדה זו מספקת כדי להוציא את ראש חודש מכלל "חג", היות ובשביל להיכלל ברשימת מקראי הקודש, על היום המיוחד להיות מובחן משאר ימות השנה בקיום שלושה מרכיבים עיקריים: (1) מאכל ומשתה וכסות נקייה⁶ (2) איסור מלאכה (3) הקרבת קורבן ייחודי לאותו היום.⁷ אמנם על פי הכתוב בתורה ובנביא מקריבים קורבן ייחודי ליום ועורכים סעודה בראש חודש, אך הואיל ולא נאסרה בו מלאכה באופן מוחלט כבשאר מועדי התורה, אין להתפלא על היעדרותו מרשימת המועדות בפרשה.

נוסף על שתי פרשיות אלו, בפרשיית עשיית חצוצרות הכסף (במדבר י', א-י) מוזכרת התקיעה בהן בראשי החודשים, בשווה לתקיעה אותה תוקעים בימי השמחה והמועדים אותם מציין עם ישראל. מהעמדתו של ראש חודש לצידם של ימי השמחה השונים, הן בציווי

להטעים את המעשים [...] עד כדי פיתוחן של 'הנהגות' חדשות, שיש בהן כדי לחדד ולהבהיר את הטעמים והמשמעויות הנחשפות מתוך הדיון בגופי ההלכות" (עמ' 234).

⁴ אמנם קורבנות המוסף בסוכות שונים מקורבנות המוסף המוקרבים בראש חודש, אך כפי שאין בשינוי זה כדי לנתק את חג הסוכות מפסח ומשבועות (עיינו **ריטב"א** על שבועות ט ע"ב, המפשט "דכולהו ג' רגלים כחדא הוא"), כך נראה שאין להפריד את ראש חודש משאר הרגלים מפאת בחינה זו.

⁵ בנוגע להשוואתו של יום ראש חודש לשלושת הרגלים באמצעות השוואת קורבנותיהם, ראו גם את דעתו של רבי יהודה בשבועות פ"א מ"ד, לפיה שעירי ראשי החודשים ושעירי הרגלים מכפרים על עוון זהה: "על שאין בה ידיעה לא בתחילה ולא בסוף". על אף שרבי שמעון במשנה סובר שאין להשוות בין שעיר ראש חודש לשעירי הרגלים, הגמרא על הפרק הראשון של המסכת (ט ע"ב) מסיקה שקיים דמיון בין השעיר המוקרב בראש חודש לבין השעיר המוקרב ברגלים, ומשום כך ההשוואה ביניהם נהירה. מסקנה זו מתבססת על הכתוב במדבר כ"ח-כ"ט, והיא נובעת מייחוד האות "ו" בציווי הקרבת שעיר החטאת בראש חודש וברגלים ("ושעיר": כ"ח, ט; כ"ח, כב; כ"ט, טז; כ"ט, לח). בניגוד ליום הכיפורים, בו האות "ו" איננה מופיעה בציווי הקרבת השעיר באותו היום (כ"ט, יא: "שעיר עיזים אחד"). מן הראוי לציין, כי בחג השבועות ציווי השעיר חסר "ו" (כ"ח, ל) ובציווי קורבנות ראש השנה הוא מופיע בייחוד "ו" (כ"ט, ה), ועדיין עומדת הסברה בעינה לפני חכמים. ליישוב התמיהה ראו תוספות על אתר, המתמודד עם קושיה זו.

⁶ ראו: רמב"ן על ויקרא כ"ג, ב, המסביר בצורה זו את המושג "מקראי קודש".

⁷ להרחבה ראו: ב' גיגי, 'מועדי ה' מקראי קודש', בתוך: ע' ביק, י' פינטוך (עורכים), **תורת עצינו: פשטות מתחדשים בפרשיות השבוע** ג, ירושלים תשע"ה, עמ' 291-296.

קורבנותיו והן במעשה החצוצרות שבו, מסתבר כי נכון להשוות בין חגי ישראל לבינו, ובין השמחה בימים אלה לבין השמחה הראויה ליום זה.⁸

אך עדיין, למרות ההבנה העולה ממקורות אלה, יש לשים לב כי לא כל הזכרותיו של יום ראש חודש בתורה מצביעות על שמחת היום. אדרבה, עיון נוסף במקורות התורה מעלה תובנה שונה לגמרי בדבר טיבו של היום, הרואה ביום ראש חודש יום המיועד לסליחה ולכפרה. כך, בפירוט קורבנות היום בפרשת פנחס (במדבר כ"ח, יא-טו), לצד הפרים, האיל והכבשים, נמנה גם שעיר עיזים המוקרב לחטאת. דיוק בדברי התורה יעלה, כי למרות שבכל המועדים מוקרב שעיר עיזים לחטאת, שעיר ראש חודש הוא היחיד שנאמר עליו "חטאת לה". בפרשני התורה מצוינים הלימודים השונים אותם למדו חכמים מהוספה זו, בין השאר אלה המלמדים על ייחודיות הכפרה בראש חודש.

רש"י על התורה (במדבר כ"ח, טו) מביא שני הסברים המבארים מדוע שעיר החטאת בראש חודש הינו כפרה דווקא "לה". שניהם מבוססים על הגמרא במסכת שבועות (ט ע"א), כאשר בראשון מובאת הסברה לפיה בין שאר טומאות מקדש וקודשיו, עליהן מכפרים שעירי החטאת במועדים, השעיר המוקרב בראש חודש מכפר על עוון שלא נודע לעושהו. משום כך נקראת חטאת זו "לה", היות והוא היחיד המכיר במעשה המתכפר על ידה. בהסברו השני מביא רש"י מדרש בשם ריש לקיש, המתאר כיצד מבקש ה' מישראל שיקריבו עבורו קורבן חטאת, שיכפר על מיעוטו את הירח. אותו מיעוט מתואר בהרחבה במסכת חולין (ס ע"ב), שם מספרת הגמרא את סיפור הרקע להחלטתו של ה', שבחר לקבוע את הירח כמאור קטן יותר ביחס לשמש. לדברי הגמרא, לאחר שנבראו המאורות, קבלה הלבנה בפני ה' על החלטתו לברוא שני מאורות זהים בגודלם, ותמהה האם זה נכון ששני מלכים – כמשל לחמה וללבנה – ישמשו יחד בכתר אחד, בהאירם את העולם. על פי המדרש, מכיוון שהקב"ה לא היה מרוצה מעצם המחשבה אותה הציגה הלבנה בפניו, הוא בחר להענישה ולמעט את גודלה, כך שהשמש הפכה למאירת העולם המרכזית. לאחר מספר ניסיונות בהם ניסה ה' לרצותה במתן תפקידים בעלי משמעות אחרת מהארת העולם ללא הצלחה, הוא הכריז וביקש: "הביאו כפרה עלי, שמיעטתי את הירח". הגמרא מסבירה שאותה כפרה זהו שעיר החטאת המוקרב בראשי חודשים על ידי עם ישראל, ומשום שמטרתו לכפר על מעשה ה',⁹ הרי הוא נקרא "חטאת לה".

⁸ כך למד הט"ז (אורח חיים ס' תיח ס"ק ג): "היינו מדכתיב ובמועדיכם ובראשי חדשיכם, איתקש ראש חודש למועד".

⁹ בנוגע לשאלה, כיצד ניתן לומר שה' טעה, ובנוסף הוא צריך שיכפרו עליו אחרים, ראו י' פרנקל (מדרש ואגדה ב, תל אביב 1993, עמ' 311-323), המצדד בהחלטת ה' למעט את הלבנה כעונש על גאוותה, והרואה בהתנצלותו לא הודאה בחטא, אלא הדרכה מוסרית שעל הפרט ללמוד, לדעת לרצות את החלש ממך ככל

הספורנו בפירושו (במדבר כ"ח, יא) מסביר, כי כפי שבטבע אור הלבנה גדל וקטן ביחס לאור אותו היא מקבלת מהשמש, כך גם הצלחתו של עם ישראל תלויה באור אותו הוא מקבל מאלוקים. כאשר עם ישראל עושה רצון ה', הוא זוכה לגילוי פנים, והאור אותו מגלה עליו ה' מאיר דרכו לעולם כולו. אך אם ישראל אינם עושים רצונו של מקום, אזי אלוקים מסתיר את פניו מהם,¹⁰ והעולם כולו רואה בחרפתם ובז להם ולאלוהיהם. על חטאים אלה, הגורמים לחילול ה', נדרש עם ישראל לכפר. לשיטת הספורנו, אין זמן מתאים יותר לכך מאשר הזמן בו הלבנה עוצרת מהתמעטותה ומתחילה את גדילתה. לדידו, אמירתו של ה', "הביאו כפרה עלי על שמיעטתי את הירח" מתפרשת באופן זה: על ישראל לכפר על מעשיהם ולקדש את שם ה' המחולל, חילול שנגרם על ידי פשעיהם שאילצו אותו להגלותם ולהסתיר פניו מהם, כירח המתמעט. אם כן, הבאת קורבן חטאת "לה" הינה לשם ה', והבאתו דווקא בראש חודש תואמת את טבעו של הירח המתחדש ומתמלא, כסמל למצבו הרוחני של עם ישראל.

האברבנאל על אתר נדרש אף הוא למשמעות הקרבת הקורבנות. הוא מביא את שיטת החכמים, לפיה כל בהמה ובהמה בקורבנות ראש חודש מוקרבת כנגד אחד מאבות האומה, כאשר הפרים מוקרבים כנגד אברהם, האיל כנגד יצחק, הכבשים כנגד יעקב ושעיר העיזים כנגד שנים עשר השבטים. לכל צירוף בין סוג הבהמה לאחד האבות הוצמדו סימוכין מפסוקי התורה, כאשר בהסבר הנוגע לשעיר העיזים המכפר מצוטט פסוק ממכירת יוסף, המספר על שחיטת שעיר העיזים על ידי אחי יוסף שנועדה לחפות על מעשיהם כלפיו. לדבריו, שיטה זו חסרה, משום שעל אף שהיא מקשרת בין סוג הבהמה המוקרבת לאבי האומה המתאים, אין היא נדרשת לביאור מספר הבהמות המוקרבות. הוא מציע מספר הסברים לכך, כאשר לפי אחד מהם, שני הפרים הם כנגד משה ואהרון, האיל האחד מזכיר את כוחו ואיילותו של אלוקים, ושבעת הכבשים מזכירים שבעה צדיקים מישראל, שבזכותם תולה העם את בקשותיו להצלה ולמילוט מחריצת דין החודש לרעה.

מדברים אלה ניתן להסיק שתי מסקנות. האחת נוגעת למהות הקרבת קורבן החטאת. הטור¹¹ עוסק בסיבת תיקון המועדות לישראל, ומביא הסבר לפיו שלושת הרגלים נתקנו כנגד אברהם, יצחק ויעקב, ואילו שנים עשר ראשי החודשים תוקנו כנגד שנים עשר שבטי ישראל.

הניתן, גם כאשר הינך הצודק על פי מידת הדין. נוסף על כך, ראו את דברי הספורנו להלן, המבאר בפירושו כי מדרש מיעוט הלבנה מהווה אך משל למיעוט כוחו של עם ישראל וליציאתו לגלות בשל חטאיו, בעוד מילוויה מסמל את חזרת מצב העם לשלימותו ואת ראשית הגאולה העתידה.

¹⁰ ככתוב בישעיה נ"ט, ב: "כי אם עֲזַנְתִּיכֶם הִיוּ מִבְּדָלִים בְּיַנְכֶם לְבֵין אֱלֹהֵיכֶם, וְחַטְאוֹתֵיכֶם הִסְתִּירוּ פָנִים מִפְּנֵי מִשְׁמוֹעַ".

¹¹ טור, אורח חיים הלכות ראש חודש סי' תיז.

לדבריו, בעקבות חטאם של שנים עשר השבטים במעשה העגל נענש העם בביטול איסור עשיית המלאכה בראשי החודשים, שאף הם שנים עשר, וכנגדם הם נתקנו. על דרך זו, ניתן להסביר כי הקרבת שעיר העיזים, המבטאת את בקשת המחילה על עוון השבטים ששנאו את יוסף והתנכלו לו, מתאימה דווקא לראש חודש, שתוקן כנגד כללות ישראל ואחדותם כעם אחד. הדבר השני אותו ניתן להסיק מדברי האברבנאל, הוא ראייתו את יום ראש החודש כיום דין. אחרת, מה טעם הזכרת זכות האבות לשם הימלטות מרעה דווקא ביום זה?

פירושיהם השונים של פרשני התורה על ציווי הקרבת קורבן היום, מעלים על נס את מהות הכפרה הכלולה בראש חודש. גם אם ניתן לומר שיש לכפר על כל אחד מהחטאים המוזכרים בפירושיהם, וגם אם אפשר שעל חלקם נדרש לבקש מחילה ומחלקם האחר יש ללמוד מוסר, הרי שלכולם מהות אחת – כפרה.

אותה סתירה – השמחה מחד, והסליחה והכפרה מנגד – מופיעה גם בספרי הנביאים והכתובים. לפי ההבנה הראשונה, המדריכה את עם ה' לשמוח בהגיע ראש חודש ולכבדו כראוי ליום זה, אין לתמוה על המנהג¹² לערוך סעודה מיוחדת לרגל היום, כפי שמתואר בספר שמ"א (כ', ה). בתחילתה של סאגת בריחות דוד מפני שאול, המבקש למנוע את השתלטותו על כס המלוכה בישראל, מתחמק דוד מהזמנתו של שאול לסעוד עמו ביום החודש. על סמך תוכנית שרקם דוד יחד עם יונתן בן שאול הוא נעדר מהסעודה בבית המלך, במטרה לבחון את טיב היחסים ביניהם. באותו החודש בו התרחש סיפור זה מנו לראשיתו שני ימים, ומשום שדוד נעדר בשניהם מסעודת שאול גברה תמיהתו של המלך, שבסופו של יכוח אותו ניהל עם בנו הוכרזו דוד ויונתן כבוגדים במלכות. מבלי להידרש ליחסיהם של שאול ודוד,¹³ ניתן להבחין בין השורות במנהג שהיה נהוג באותה עת, בו עורכים סעודה מיוחדת לכבוד ראש החודש. רש"י על אתר מסביר, שבראשי החודשים היו אוכלי שולחן המלך מצטרפים לסעודת המלך בארמון, ו"אין נמנע איש מלבוא ביום טוב אל הלחם". מנהג עריכת הסעודה שייך דווקא לימי שמחה, עליהם נאמר "שאינן שמחה אלא בבשר, ואין שמחה אלא ב"ין",¹⁴ ולא לימי חשבון נפש, בהם נהוג להתענות בצום וזעקה.¹⁵

¹² י' תבורי ('לאופיו של יום ראש החודש בתקופת המשנה והתלמוד', מחקרי חג 1, תשמ"ח, עמ' 6-11) מצביע על כך שבתורה לא מופיעים ציוויים המחייבים את היחיד במעשים הנוגעים לראש חודש, אך בספרי הנביאים אנו מוצאים רמזים לייחודו של היום גם בח"י הפרט. במאמרו הוא מרחיב על מעמדו של ראש חודש כיום חג בתקופת המשנה והתלמוד, מעמד הבא לידי ביטוי בדיניו ובמנהגיו של היום.

¹³ להרחבה ראו דבריו של א' לבנון (ויהי בימי שאול: בית שאול המלך, ירושלים תשס"א), המחדד את גודל מידת הקרבתו האישית של יונתן בעוזרו לדוד ובעורכו לאביו ניסיון בסעודת החודש, עת הוא "נקרע בין שתי נאמנויות, נאמנות לאביו, למלך, ובין נאמנות לדוד" (עמ' 46).

¹⁴ משנה תורה הלכות שבייתת יום טוב פ"ו הי"ח. ראו גם פסחים קט ע"א.

הנהגה נוספת המופיעה בנביא הינה הקבלת פני הרב בראש חודש, במפגש ובאמירת שלום.¹⁶ בספר מלכים מתואר כיצד לאחר שברכת אלישע לאישה השונמית שתתברך בבן מתקיימת, הבן נפטר, והאישה מבקשת להיפגש עם הנביא. בעלה תמה על בקשה זו, ושואל אותה מדוע היא הולכת לנביא ביום חול, שהרי "היום לא חודש ולא שבת" (מל"ב ד', כג). משאלתו אנו מבינים כי היה מקובל בימיהם להקביל את פני הנביא בשבתות ובראשי חודשים, ותמיהתו לא הייתה על עצם בקשת פני הנביא, אלא על מועד המפגש. הגמרא במסכתות ראש השנה (טז ע"ב) וסוכה (כז ע"ב) מרחיבה דין זה אף לשלושת הרגלים,¹⁷ אך וודאי שהמקור הינו יום ראש החודש, יחד עם השבת. מהרחבה זו ניתן ללמוד, כי עצם השוואתם של חכמים בין ראש חודש לשלושת הרגלים מוכיחה על הזיקה הקיימת בין ימים אלה.¹⁸

מקור נוסף המציג את ראש חודש כיום שמחה, הינו תוכחת הושע (פרק ב) לעם ישראל על עזיבתם את ה'. לאחר קביעתו כי עם ישראל ייחלשו וייפגעו במידה וימשיכו בדרכם הרעה, הוא מפרט את העונש הצפוי לאוחזים בדרך זו. בין השאר, הוא מתריע בפניהם על השבתת ימי השמחה כולם, בהם הוא מונה את החגים, החודשים, השבתות והמועדים.¹⁹ ממקור זה משתמע בבירור, כי ראש חודש נחשב ליום שמחה.

יחד עם זאת, אין להתעלם מכך שהצגת ראש חודש בספרי הנביאים כיום שמחה איננה חד משמעית. קורבנות ראש החודש מוזכרים בתוכחת ישעיהו (א', יד), הגוער בעם ישראל העובד את ה' ואת האלילים בשיתוף. בהוראת ה', הוא מכריז כי אין לה' צורך בקורבן שאינו מוקרב בלב שלם, שהתייחסותו של ה' אליו מבזבזת כביכול את זמנו של אלוקים ומעייפת אותו. כך מסביר האברבנאל: "כאילו אמר [ה'] נלאיתי מלכפר בעדכם, שכל היום אתם

¹⁵ הואיל וטענה זו נשענת על סיפור דוד, יונתן ושאל, מן הראוי לציין את הערתו של י' תבורי (לעיל, הערה 12), המזכיר את הדעות לפיהן ניתן להסביר כי הסעודה המופיעה בסיפור לא נערכה לכבוד ראש חודש באופן מיוחד, והתנגשותה עם מועד חידוש הלבנה נוצרה על דרך המקרה בלבד. על כל פנים, היות וחכמי התורה שבעל פה ופוסקי ההלכה מתייחסים לעריכת הסעודה בראש חודש כאל מצווה הקשורה לעצם היום, הטענה אודות השמחה הנהוגה ביום זה עומדת בעינה.

¹⁶ בעל המגן אברהם (אורח חיים סי' שא ס"ק ד) מסביר, כי על אף שהקבלת פני רבו ברגלים מוגדרת כחובה, בראש חודש אין זו חובה אלא מצווה בלבד.

¹⁷ בדרך זו פסק הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה פ"ה ה"ז: "וחייב אדם להקביל פני רבו ברגל".

¹⁸ העמדת הנביא את ראש חודש לצד השבת לבדה איננה מספקת ראייה להבנה זו, היות ואין השבת מוגדרת כיום מועד כאשר היא עומדת לעצמה.

¹⁹ עיינו במפרשים שם על ההבדל בין חג למועד, ועל הצורך בהזכרת שניהם.

פושעים בי ואני סולח". נמצאנו למדים, כי עשייה נכונה של מצוות החודש והרגלים הייתה מביאה למימוש מטרתן, הלוא היא הכפרה לישראל.

אזכור נוסף לכפרת ראש חודש ניתן למצוא בפרק פ"א בתהילים, בו מורה המשורר לעם ישראל לתקוע "בחודש" בשופר (פס' ד). בקטע זה בפרק מופיעות השמחה והכפרה זו לצד זו, השמחה מעצם החג והכפרה הקשורה לחוק ולמשפט החלים באותו יום. רבים מהפרשנים הלכו בעקבות דברי חכמים, שהסבירו כי אותו היום עליו מדבר המשורר הינו יום ראש השנה, אשר מצד אחד הוא חג ומצד שני בו נערך המשפט לכל באי עולם. האבן עזרא על אתר מביא את דברי חכמים אלה, אך מוסיף ומסביר כי המשפט המדובר הינו "משפט כל חודש". מפרשנות זו עולה כי בכל חודש וחודש נערך משפט לעם ישראל, ועל כן ראוי להיערך ולהתכונן לקראתו, כפי שנוהג כלל העם בראש השנה.²⁰ כמו כן, עולה מדבריו כי ישנה זיקה בין מהותו של ראש חודש לבין מהותם של עשרת ימי תשובה.

על מנת לחדד את המתח הקיים בין המקורות המדגישים את פן השמחה הקיים בראש חודש לבין אלה המצביעים על פן הכפרה שבו, יש להתחשב בממד האנושי הקשור בחגים ובמועדי ישראל. הרי אין דומה אדם היושב בסוכתו לסעודת חג בה הוא שר את מילות הפסוקים "ושמחת בחגך [...] והיית אך שמח" (דברים ט"ז, יד-טו), לאדם העומד נרעש ונפחד בבית הכנסת במהלך יום הכיפורים, וזועק "ויאמר ה' סלחתי כדברך" (במדבר י"ד, כ). אף על פי שזו אף זו אמירות המצוטטות מתוך אותה התורה, למרות שזהו אותו אדם האומרן, ועל אף ששתיהן נאמרות בהפרש של ימים ספורים בלבד, האווירה השורה על האדם בעת אמירת כל אחד מפסוקים אלה במועדים הנזכרים, מייצגת ביטוי רגשי של דבר והיפוכו.

מנעד רגשותיו של האדם רחב, וביכולתו לחוש שמחה לצד עצב, התרוממות רוח לצד דיכאון וכדומה, אך נדיר עד בלתי אפשרי ששני רגשות מנוגדים יבואו לידי ביטוי באותו הזמן.²¹ לפיכך, מכיוון שבני אדם חשים תחושות קוטביות ביום כיפור המתאפיין בעיקר על ידי היראה, ובשלושת הרגלים המזוהים עם השמחה, הצגת יום ראש החודש הן כיום של שמחה והן כיום של כפרה מזמינה עיון מעמיק ומחשבה נוספת.

²⁰ ההקבלה בין ראש חודש לבין ראש השנה מקבלת ביטוי מעשי ומתעצמת בניתוח הפסוקים על ידי צ' שטיינפלד, במאמרו 'על תקיעת שופר בראש-חודש', **תרביץ** נד, ג, תשמ"ה, עמ' 347-365. במסקנתו הוא מברר כי על פי המשתקף מן המקורות התלמודיים במשנה, בתוספתא, בבבלי ובפיוטים קדומים, הרי שהפסוק "תקעו בחודש שופר" מתפרש כפשוטו, ובשל כך היו נוהגים בית הדין לתקוע בשופר בקידוש כל החודשים.
²¹ ראו: ו' האלטון, 'תרומות מן הפסיכואנליזה', **אנליזה ארגונית: כתב עת לייעוץ ארגוני** 6, 2003, עמ' 10.

עיון משלים: מקורות ההלכה

עיון בדברי חכמים מסוגל לתרום רבות לדין אודות סתירות שונות המופיעות התורה, משום שגם אם נראה לעיתים שדבריהם אינם מדייקים בפשט המקראות, מסקנתם מציגה את שיתוף המקורות הסותרים לאורכה של התורה שבכתב ומיישבת את הניגוד העולה מהם, לפי הבנתם את "פשוטו של המקרא" בהבנה רחבה של התורה.²²

נוסף על כך, על בסיס הכללים אותם קיבלו במסורת מדור לדור, פעמים רבות ראו חכמי ישראל צורך לחדש דינים ומנהגים שונים, בהתאם להבנתם את השקפת התורה בנוגע לכלל סוגיותיה. העשרתם זו את עולם הרוח והמעשה היהודיים מועילה לציבור ולפרטים לקבע בתוכם את דרכה של התורה לאורך הדורות. כמו כן, היא מסוגלת לעזור למתבונן בפרטי הקביעות השונות לצלול לעומקם של רבדי המצוות, שעל גביהן קמו ונוצרו החידושים.²³

סדרי קביעת יום תחילת החודש נידונים במשנה באופן מסודר במסכת ראש השנה, אך דיני ומנהגי היום עצמו מוזכרים במקומות שונים לאורכם של ששת סדריה. ההנהגה שהוזכרה בנביא, עריכת סעודה לכבוד היום, מוזכרת כבדרך אגב גם במשנה. המשנה בסנהדרין (פ"ח מ"ב) דנה בתנאים להגדרת צעיר כבן סורר ומורה, כאשר אחד מתנאים אלה נוגע לאכילת בשר בצורה מופרזת, המעידה על מידותיו המושחתות של הבן. לאחר הגדרת כמות הבשר הנחשבת לחריגה מוגזמת מגדר הרגיל, מסייגת המשנה את דבריה, וקובעת כי נוסף על בחינת הכמות אותה הוא אכל, יש לבדוק גם מהי הסיטואציה בה נאכל הבשר על ידי הילד אותו שופטים. היא מונה מספר דוגמאות לסיטואציות בהן אכילת הכמות הנקובה איננה מספיקה כדי לדונו לכף חובה, ובין שאר המקרים מצוינת אכילתו בסעודת "עיבור החודש". רבי עובדיה מברטנורא מסביר את טעמה של המשנה, ומבאר כי היות והוא עוסק במצווה, הרי שהבן הנידון מודע לכך שאירוע זה הינו ייחודי, ואין חשש שימשיך לאכול בכמות כזו, מרכוש הוריו, כל יום ויום. מהערת אגב זו נמצאנו למדים הוכחה נוספת לכך, שלמרות שאינה מוגדרת כחובה הלכתית, סעודת ראש חודש נחשבת למצווה²⁴ בעיני חכמי ישראל.²⁵

²² ראו: מ' בריאר, 'לימוד פשוטו של מקרא – סכנות וסיכויים', בתוך: י' עופר (עורך), **שיטת הבחינות של הרב מרדכי בריאר: קובץ מאמרים ותגובות**, אלון שבות תשס"ה, עמ' 54-70.

²³ ראו: נ' רקובר, 'תורה שבכתב ותורה שבעל-פה', **מורשה**, תשל"ב, עמ' 104-112.

²⁴ כך נפסק להלכה ב**שו"ע** (אורח חיים סי' תיט ס"ק א): "מצווה להרבות בסעודת ראש חודש". בעל המשנה ברורה על אתר מסביר שמצווה זו כה חשובה, עד שאין היא נכללת בסכום השנתי המוקצב לאדם במהלך הימים הנוראים. ראו גם את דברי הרמב"ם בהלכות קידוש החודש פ"ג ה"ז, המסביר כיצד הייתה סעודה זו נעשית בזמן הסנהדרין, וקובע כי סעודת מצווה זו היא המכונה בכל מקום (כבמשנה לעיל בסנהדרין) "סעודת עיבור החודש".

²⁵ ראו: ירושלמי סנהדרין פ"ח, כו ע"ב. שם מובאים דברי רבי יוחנן, הטוען כי מצווה זו כה חשובה, עד שיש להתאמץ ולוות כסף על מנת שיתאפשר לקיימה כראוי. הגמרא שם ממשיכה ומתארת כיצד השתדל רבי יוחנן

מקור נוסף בו מופיעים דיני ראש חודש הינו המשנה במסכת תענית. אחד מהמאפיינים המגדירים יום כיום שמחה הינו האיסור להתענות ולהספיד את המת באותו יום. האיסור על קביעת תענית בראש חודש מופיע במסכת תענית (פ"ב מ"י), כאשר המשנה עוסקת בשאלה מתי אין לקבוע תענית ציבור, ובין השאר מונה בין זמנים אלה את ראש חודש, חנוכה ופורים. אמנם, בניגוד למקורות שנמנו לעיל מהתורה ומספרי הנביאים, משנה זו מעמידה את יום ראש חודש בעמדה נחותה יותר בהשוואה למועדי התורה, כאשר היא משווה אותו לחנוכה ולפורים, שנקבעו על ידי חכמים.²⁶ על כל פנים, השמת יום ראש חודש לצד חנוכה ופורים כחלק מהימים בהם אין להתענות, מצביעה על ראייתם של חכמים את היום כיום שמחה באופן ברור.²⁷

איסור הספדת המת בראש חודש מוזכר בדברי חז"ל כמה פעמים,²⁸ כאשר בין השאר הוא מוזכר כבדרך אגב במעשה המסופר במסכת ראש השנה (כה ע"א). הגמרא מספרת על מקרה בו נראתה בשמים צורה כצורת הירח, ביום כ"ט לחודש. העם וחברי הסנהדרין שראו צורה זו, סברו שיש לקדש את החודש באותו היום, אך רבן גמליאל אמר שאין זה הדין. לדבריו, מסורת עוברת במשפחתו, הטוענת כי זמן הופעת הירח מוכרח להיות החל מיום שלושים לחודש, ועל כן לא ייתכן שמה שראו המון האנשים זוהי אכן הלבנה. כדי לחזק את טענתו, הלך רבן גמליאל והספיד אישה שמתה באותו היום "הספד גדול" וניכר. הגמרא מבארת את החלטתו של רבן גמליאל להכביר מילים בהספדה של אותה אישה, ומסבירה שרבן גמליאל לא נשא דברים אלה מכיוון שאותה אישה הייתה ראויה להספד בסדר גודל

עצמו במצווה זו, וליקט את הפירושים שנשארו מסעודת ראש חודש שנערכה בבית המדרש, כדי לקחת חלק במצווה. עדות לחשיבות מצווה זו בדברי חז"ל ניתן למצוא גם במסכת סופרים, פ"ט משניות ז-ח, שם מוצאים תיאור נרחב של סעודת ראש חודש, בה נהגו להוסיף ברכה הנוגעת לענייני דיומא על כוס היין של ברכת המזון. על אף העמדת המשנה את ראש חודש לצד חנוכה ופורים שהם מדרבנן, הגמרא מגדירה את ראש חודש כיום מדאורייתא, באופן חד משמעי. ראו לדוגמה ראש השנה (כה ע"א), שם הגמרא עוסקת בתוקפה של מגילת תענית, וכן בגמרא שבת (כד ע"א), המסתפקת בדיון הזכרת ראש חודש ("יעלה ויבוא") בברכת המזון. ביטוי נוסף לראייתו של ראש חודש כיום מהתורה, ניתן למצוא בספר **מעשה רב לגאון מוילנא** (ש' יעוונין, ווילנא תרמ"ז, עמ' 36) ס"י קנא, בו מתואר כיצד לבש הגר"א כובע השמור לשבת לכבוד ראש חודש, היות וסבר "שהוא דאורייתא". כמו כן, ראו ה"ט"ז (אורח חיים ס"י תיח ס"ק ג), שלמד כן גם מהירושלמי, שבאמרו כי אין מתענין בשבתות ובימים טובים, סידר את יום ראש חודש בין יום טוב לחולו של מועד, שוודאי ששניהם מדאורייתא. לדבריו, סידור זה בא ללמדנו ש"אלו לא היה ראש חודש אלא מדרבנן, היה לו לחשבו (לסדרו) בסוף [הרשימה ...] אלא ודאי שתנא דירושלמי קא משמע לן שהם שוים לדאורייתא".

²⁷ בעל המשנה **ברורה** על פסיקת ההלכה בדיון זה **בשו"ע** (אורח חיים ס"י תיח ס"ק ב) ביאר, כי איסור זה כה חזק, עד שאם כבר עברו וגזרו תענית על הציבור בראש חודש, בחנוכה או בפורים, הרי "אין גזירתם גזירה, ואין צריך להתענות".

²⁸ למשל בגמרא במסכת תענית (יז ע"ב), המונה ימים הכתובים במגילת תענית, שאין להספיד בהם ולפניהם. במהלך השקלא וטריא בגמרא, מוסברים שני דברים: (1) ראש חודש נחשב כיום טוב, ולכן לא מספידים בו. (2) ראש חודש הינו מדאורייתא, כפי שהוסבר בהערה לעיל, ועל כן אין צורך לחזק את מעמדו בעיני ההמון על ידי איסור הספד ביום שלפניו.

שכזה, אלא הוא עשה זאת על מנת לברר לעם שאין החודש מקודש עדיין. מכאן יש ללמוד שבראש חודש לא מספידים, היות וזהו סימן לצער, שאיננו ראוי בימי שמחה.²⁹

לבד מהמנהגים השונים שצוינו עד כה, לראש חודש מנהגים נוספים המעידים על אופיו. ארבעה מהם, המופיעים בדברי ופסיקות חכמים יוסברו כעת, תוך מטרה לדייק את עניינו של היום.

ראשית, יבואר יסוד אמירת ההלל בבוקרו של היום. על אף זיהוי היום עם ההלל הנאמר בו, ההחלטה לשבצו בתפילה לא הייתה ברורה מאליה. הגמרא במסכת ערכין (י ע"ב) סוברת שלמרות שראש חודש נקרא "מועד",³⁰ אין לומר בו הלל, היות ואין קדושתו דומה לקדושת חג הפסח, דבר שבא לידי ביטוי בכך שמותר לעשות בו מלאכה.³¹ גם אם אפשר להסיק כך מהגמרא בערכין, לא כל מקורות הגמרא שווים בנחרצות קביעתם שלא לומר הלל בראש חודש. הגמרא בתענית (כח ע"ב) מספרת על רב שהגיע לבבל, ושמע שבתפילת ראש החודש באי בית הכנסת בו ביקר אומרים הלל. המספר מתאר כיצד רצה רב לעצור את המתפללים מלהמשיך באמירת ההלל, הואיל וטעות בידם, אך עצר בעד עצמו, כאשר שמע שההלל אותו הם אומרים הוא הלל חסר. כאשר ראה רב שאין הם קוראים הלל שלם, הוא הסיק שזהו מנהג אבותיהם ואין לעוצרם. בעוד רבים דנים על גבי גמרא זו בשאלת חיוב ואיסור הברכה על מנהגים, המאירי³² על אתר נדרש לעצם הבנת הסיפור, ומסביר שחששו של רב נבע מהבנתו את מנהגם כמושתת על טעות ועל סברה שראש חודש טעון שירה ואסור במלאכה כיום טוב. אולם, לאחר שהוא ראה כי הם אינם קוראים את ההלל בשלמותו, הוא הבין שזהו אך מנהג, שכל מטרתו הינה לפרסם שבאותו יום חל ראש חודש. מסיפור זה נמצאנו למדים, כי על אף הבנתה של הגמרא בערכין, גם אם לא נהגו כך בארץ ישראל בימי רב, למנהג לומר הלל בראש חודש בהחלט יש מקום. מהחלטתם של בני בבל לסמן לציבור

²⁹ ראו שו"ע, אורח חיים סי' תכ ס"ק א, ובדברי בעל המשנה ברורה על אתר; שו"ע יורה דעה סי' תא ס"ק ה. ביטוי מובהק לכך שיום ראש חודש דומה בדיניו ליום טוב, נגזר מאיסורי קביעת תענית והספד בראש חודש, כפי שמובא בדברי הגר"א (אורח חיים סי' קלא ס"ק ו), המסביר כי הסיבה לאי אמירת תחנון בראש חודש, חנוכה, פורים ושאר הימים המוזכרים בהלכה זו, הינה משום "שהן כולן ימים טובים, ואסורין בהספד ובתענית".

³⁰ ראש חודש מצוין כמה פעמים בתור "מועד" באפיון כללי (למשל, פסחים עז ע"א: "קמ"ל דראש חודש איקרי מועד"; כך גם רש"י על ערכין י ע"ב, המפנה לאיכה א', טו, ולתענית כט ע"א), אך עדיין יש לבחון את אפשרות השוואתו לרגלים דווקא, בהם מצוים ישראל על השמחה.

³¹ בקטע זה ייתכנו הדעות השונות הסוברות שיש לקרוא הלל ביום ראש חודש. הדרך להסביר את אמירת ההלל על אף שאין ראש חודש אסור במלאכה, היא שגם אם אין זה איסור גמור, גם בראש חודש יש מאיסור זה. כגון נשים שלא עושות מלאכה בראש חודש (רש"י על מגילה כב ע"ב), וכן לפי הדעות הסוברות שאף גברים אסורים ב"מלאכות כבדות", דוגמת חרישה וזריעה (של"ה, פסחים, נר מצוה ד).

³² בית הבחירה למאירי, תענית כז ע"ב.

שבאותו היום חל ראש חודש דווקא על ידי אמירת הלל ולא על ידי סימן אחר,³³ ניתן ללמוד על ראייתם את היום המיוחד כיום חג.³⁴ נוסף על כך, חרף קביעתה הנחרצת של הגמרא בערכין, הרמב"ם (מגילה וחנוכה פ"ג ה"ז) מביא את ההלכה הנהוגה כיום, לפיה בכל מקום קוראים הלל בדילוג בראשי חודשים. הוא מוסיף פרט שאינו נהוג כיום, האוסר קריאת הלל ליחיד בראש חודש,³⁵ ומציג את ההלכה החלוקה בין קהילות ישראל, הסוברת שאין מברכין על קריאת ההלל ביום זה.³⁶ לטענתו, הסיבה לכך היא שקריאת ההלל בראש חודש הינה מנהג ולא מצווה. על דעה זו משיג הרשב"ד במקום אחר,³⁷ ומביא טעם לתיקון חכמים לברך על קריאת ההלל בראש חודש, על מנת שיתפרסם ברבים שבאותו יום התחיל חודש חדש. גם כאשר קהילות ישראל חלוקות בשאלה האם מברכים על הלל זה, וודאי לכל כי חגיגותיו של ראש חודש³⁸ היא הגורמת לקריאתו.³⁹

מנהג נוסף המוזכר בגמרא ונוסחו התעבה לאורך הדורות, הוא ברכת קידוש הלבנה בחציו הראשון של החודש. הגמרא במסכת סנהדרין (מב ע"א) גורסת, כי המברך את החודש בהתחדשותו נחשב כמקבל פני שכינה. יתר על כן, מנהג זה נחשב בעיני חכמי בית מדרשו של רבי ישמעאל לזכות רבה כל כך, עד שלדבריהם אפילו אם זו הייתה המצווה היחידה אותה היה מקיים אדם אחת לחודש, היה הדבר מספיק לו ללא תוספת כל מצווה לצידיה. מתוקף חשיבות המעמד, בו האדם נדמה כמקבל פני שכינה בהתבוננותו על הבריאה ועל

³³ בעל **שבלי הלקט** (סי' קעב) מביא בשם הגאונים, כי הסיבה לקריאת ההלל בראשי חודשים תלויה בכפילת דוד את המילה "הללו", המופיעה בתהלים ק"נ, שתיים עשרה פעמים (וכנגד כפילת פסוק "כל הנשמה תהלל י-ה" בחתימת המזמור, נאמר ההלל אף בחודש אדר השני בעיבור השנה ובראש חודש שחל שני ימים). כמו כן, בעל **השיטה מקובצת** על ברכות יד ע"א, מסביר כי הלל בראש חודש נתקן כזכר לקידוש החודש.

³⁴ ראו **כפתור ופרח** פ"ד, המסביר שטעם ההבדל בין בני בבלי שנהגו לומר הלל בראש חודש לבין בני ארץ ישראל שלא נהגו, נעוץ בכך שבארץ ישראל קידש בית הדין את החודש. לפיכך, בארץ ישראל לא היה צורך בסעד נוסף לזכירת חלות היום. בעל **הכפתור ופרח** מוסיף הסבר אחר בפשט הגמרא, וטוען כי ניתן להבין שאף בארץ ישראל אמרו הלל מדרבנן בראש חודש, ותמיהתו של רב נסובה על כך שבני בבלי לא דילגו על המזמורים כפי שמדלגים עליהם בארץ ישראל, מה שגרם לו להסיק בתחילת אמירתם שכוונתם היא לקרוא הלל שלם ככלל חג. על כן הוא סבר להפסיקם, עד שראה שמנהגם הינו לדלג, אך במקומות שונים מהמקומות בהם מדלגים בני ארץ ישראל. על אף שאיננה מוכרחת בפשט הגמרא, לפי הבנה זו מתחדד המבט הרואה את ראש חודש כיום חג.

³⁵ ראו **שו"ע** (אורח חיים סי' תכב ס"ק ב), המכריע להלכה כי גם יחיד אומר הלל בראש חודש.

³⁶ חלק מהדעות להתיר ברכה זו מובאות בהגהות **מיימוניות** על אתר, שם הוא מונה את היתרי רבנו תם (ראו תוס' על ברכות יד ע"א, ד"ה "ימים"; סוכה מד ע"ב, ד"ה "כאן"; תענית כח ע"ב, ד"ה "אמר"; ערכין י ע"א, ד"ה "י"ח"), הרב שמשון בן שמשון (הש"ר) מקוצי ורבינו חננאל, וכן את היתר המופיע בסידורו של רב עמרם. הוא מתאר גם את דרכו של רבו, המהר"ם מרוטנבורג, שאמנם היה אומר הלל רק בציבור, אבל אז היה גם מברך על קריאתו.

³⁷ משנה תורה הלכות ברכות פ"א הט"ז.

³⁸ ראו **שתילי זיתים** (ד' משרקי, כתי' 1197, מכון בן-צבי 1878, עמ' ג), סי' תכב ס"ק ו, שם מביא דעה מסייגת, לפיה הטעם לקריאת ההלל בדילוג הינו משום שראש חודש הינו יום כפרה ודין כראש השנה ויום כיפור, "ואין ראוי לומר בו שירה גמורה" (על כך ראו: ראש השנה לב ע"ב). בדומה לכך, ראו **בית יוסף** (אורח חיים סי' תצ ס"ק ד), המסביר כי אף על פי שיום שביעי של פסח הינו יום טוב, ההלל נאמר בו בדילוג בגין מיעוט השמחה שבו, "לפי שנטבעו המצריים [בים סוף], וכתוב בנפול אויבך אל תשמח".

³⁹ ראה לכך שאמירת הלל הינה ביטוי לחגיגות ניתן למצוא בערכין י ע"ב, שם הגמרא קוראת להלל "שירה".

פלא חידושה על ידי בוראה,⁴⁰ אמר אביי שיש לאומרה כאשר עומדים, מתוך כבוד. הגמרא ממשיכה ומצטטת את הברכה שהובאה בשם רב יהודה, המשבחת את השמים וכל צבאם, אשר עושים רצון בוראם ומתחדשים לפי דברו. ברכה זו מסיימת בשבח ישראל וחותרת בהגדלת תפארתו של אלוקים, מחדש החודשים. נוסחה של ברכה זו נקבע באופן כמעט זה לגמרי לדורות, כאשר לאורך הזמן שובצו לצידה פרקי הלל ופסוקי הודאה מגוונים.

במסכת סופרים (פי"ט מ"י) מנויים חלק מהפסוקים אותם אומרים בברכת הלבנה, והמעשים אותם עושים בעת אמירתה. בנוגע למוטיב השמחה, מעניין לראות את המנהג המוזכר שם, לפיו המברך לא רק מבטא בשפתיו את המילים "כשם שאני רוקד כנגדך", אלא הוא רוקד באופן פיזי, מעשה המתאר את שמחתו.⁴¹ כמו כן, לאחר הוראתם של חכמים לאדם לברך את חברו שלוש פעמים לשלום במהלך הברכה, נכתבת על ידם הדרכה – שלא מן הנמנע להבינה גם כפועל יוצא של עצם נשיאת הברכה ופעולת המעשים הכרוכים בה – "וילך לביתו בלב טוב". בקיצור ספר שני לוחות הברית,⁴² מוצגת מחלוקת לגבי מי שאינו יכול לצאת ולברך מחוץ למבנה בו הוא נמצא, כשם שראוי לאדם הפשוט לצאת ממקומו לקראת השכינה החשובה ממנו, ונאלץ לברך בביתו. קביעת המהרש"ל, המוזכרת בדבריו אודות שאלה זו, מורה אף היא על השמחה המשולבת בעשיית מצווה זו, באומרו: "יושב בחדר שמח וטוב לב [ומברך]", כאשר חלונו פתוח ומשקיף על הירח.

רבי אשר מלוניל⁴³ נותן טעם נוסף לשמחה בברכת הלבנה, השופכת אור על השמחה בראש חודש בכללו. לדבריו, המנהג לרקוד אל מול פני הלבנה בעת שמברכים אותה, קשור בחובה לשמח במצווה הראשונה שנצטווה עם ישראל על ידי ה'. זאת, נוסף על השמחה בקבלת פני השכינה.⁴⁴

⁴⁰ ראו **בית הבחירה** למאירי על אתר, שבהתייחסו לאמירת הפסוקים המשובצים בנוסח, המבקשים על אימת אויבי ישראל מפני עם ה', מבאר: "ושיאמר זה דרך תפלה, לא דרך נחש ולחש חלילה, אלא דרך תפלה ובקשה ודרך הערה והתבוננות על פלאות השם ויכלתו בחדוש ובהשתנות הטבעים ולהעניש לממרים ולגמול לטובים".

⁴¹ כך עולה מדברי **בית הבחירה** למאירי (שם). ראו שם גם את הדעה המבארת את הלשון "מכתפי אהדדי", האמורה אודות מרימר ומר זוטרא, כביטוי לשמחתם במצווה. דעה זו לא נכתבה כאן, היות ודעות רבות אינן מסכימות כי זהו הביאור הנכון ללשון זו.

⁴² י' עפשטיין, **קיצור שני לוחות הברית**, אמסטרדם תק"ל, עמ' סט.

⁴³ **ספר המנהגות**, הלכות ראש חודש, לה ע"ב.

⁴⁴ עיינו בדברי הרמ"א (אורח חיים סי' תכו ס"ק ב), המסביר כי ריקודי השמחה בקידוש הלבנה הם כריקודי שמחת הנישואין, היות ומייחלים בעת אמירת הברכה לחידוש מלכות בית דוד ולהתדבקות כנסת ישראל בה'.

על אף שניתן להסיק זאת מדיני ופרטי אמירת ההלל וקידוש הלבנה, לא כל מנהגיו של ראש חודש קשורים במוטיב השמחה. כעת יוצגו שני מנהגים נוספים, שנקבעו על ידי חכמים ונוגעים ליום זה, מהם משתקפים ביטויי כפרה וכובד ראש, המצביעים על פן נוסף הקשור בו.

בניגוד לברכת היום של שלושת הרגלים, בה אומרים: "ותתן לנו [...] מועדים לשמחה, חגים וזמנים לששון", את ברכת היום במוסף של ראש חודש בחרו חכמים לפתוח בתיאור "ראשי חודשים לעמך נתת, זמן כפרה לכל תולדותם". ברכה זו מהדהדת יותר מכל את מהות הכפרה של יום ראש חודש, כאשר נוסף על כותרתה מוזכר בה כיצד בימי בית המקדש הקריב עם ישראל זבחים לרצון ה' ושעירי חטאת, על מנת שיתכפרו להם חטאיהם. לאחר מכן, המתפלל מוסיף ושוטח את בקשתו מה', שיזכור את ישראל לטובה ויושיעם מיד שונאיהם. אמנם השמחה והטויתיה מופיעות שלוש פעמים בברכה, אך כולן מוזכרות בבקשה לעתיד לבוא, המתייחסת לגאולה ולקיבוץ גלויות, לבניין בית המקדש ולהשבת העבודה הנעשית בו, ולחידוש החודש המתחיל לששון ולשמחה. על כל פנים, מוצאים אנו את ראייתם של חכמים את הגדרת מהותו של יום זה כיום המיועד לכפרה, כבעלת משקל משמעותי.⁴⁵

בהמשך הברכה פורס המתפלל את בקשתו להחזרת הקורבנות בבניין בית המקדש השלישי, ומונה את קורבנות היום. בחתימת הברכה מונה המתפלל שנים עשר דברים, אותם מבקש עם ישראל מה' שיחדש עליו בחודש המתחיל. בשלוש הבקשות האחרונות מבקש המתפלל שבחודש זה יימחלו החטאים, ייסלחו העוונות ויכופרו הפשעים⁴⁶ שנעשו על ידי עם ישראל. כך מתחזק מעמדו של היום כיום של בקשות ותחנונים, כמו שעולה מנוסח הברכה כולה.

על זו הדרך, יש לעיין בנוסח "יעלה ויבוא", כפי שנקבע על ידי חכמים. במספר מקומות בגמרא⁴⁷ מפורטים מרכיבי התפילה והברכות בראש חודש, הכוללים בין השאר את הוספת נוסח "יעלה ויבוא" בתפילת העמידה ובברכת המזון. הוספה זו נקראת בגמרא "מעין המאורע", וכלל נקוט במסכת שבת, לפיו מוסיפים אמירה זו בימים בהם מקריבים קורבן מוסף, כבראשי חודשים, ימים טובים וחול המועד. על כן, יש לברר מהי אותה הוספה ייחודית, המופיעה ב"יעלה ויבוא" ומרמזת על היום בו היא נאמרת.

⁴⁵ מעין בנוסח תפילות העמידה ומוסף לשלושה רגלים, ניתן לראות כיצד בדומה לראש חודש, גם הן משלבות בתוכן את צד השמחה ברגל (ביטויים רבים לאורך הברכה) יחד עם צד הכפרה שבו ("יעלה ויבוא" ושעיר החטאת). אך נדמה כי גם אם אין ספק שהן השמחה והן הכפרה מהוות מרכיבים מרכזיים בראש חודש ובימים אלה, עדיין ניתן למצוא בתפילות ובברכות עדות לכך שלכל אחד מהם צד דומיננטי שונה – הכפרה כעיקרית בראש חודש, והשמחה כעיקר הרגלים.

⁴⁶ כך מוסיפים בשנה מעוברת. על מקורה של הוספה זו ועל טעמיה, ראו: נ' שלזינגר, 'ולכפרת פשע', **שמעתיין** 181, תשע"ב, עמ' 151-158.

⁴⁷ כדוגמת שבת כד ע"א; ביצה יז ע"א.

הברכה, הנאמרת בתפילת העמידה ובברכת המזון, משתנה מזמן לזמן רק בהחלפת שם היום בו מברכים. כלומר, אין הבדל בנוסח הברכה עצמה, כאשר היא נאמרת בראש חודש, באחד משלושת הרגלים, ביום כיפור או בראש השנה, בו דווקא מזכירים את מהות היום, כשהוא קרוי "יום הזיכרון". בכל אחד מזמנים אלה, עומד האדם ומתפלל על זכירת עם ישראל, אבות האומה, ירושלים ומשיח בן דוד, ומבקש שזיכרונום יועיל לשליחת חיים טובים ושלוש לעם כולו. בנוסח זה נקבעו מספר ביטויים המתאימים לימי כפרה ותחנונים, כדוגמת "זיכרון",⁴⁸ "פקידה",⁴⁹ "ישועה" ו"רחמים". לשונות אלה מצביעים על תכונתו המשפטית של היום, המחייבת את המתפלל להתחנן על יציאתו זכאי בדיון. על פי הכתוב בפרשת המועדות בספר במדבר, בימי המקדש היו מקריבים בכל אחד מהמועדים בהם אומרים "יעלה ויבוא" קורבן עולה, המורכב מפרים, אילים וכבשים, ושעיר עיזים לקורבן חטאת. הביאור שהוזכר בדבריו של האברבנאל,⁵⁰ המשייך כל אחד מקורבנות העולה לזיכרון אבות האומה, ומציג את שעיר העיזים כקורבן המתאים לכפרה על חטאים, תואם את נוסח הברכה, שמזכירה זכות אבות, ושבאמצעותה מבקש המתפלל מה' שיגזור על ישראל ברכה ושלוש ושללא יצאו חלילה חייבים בדינם.⁵¹ על זו הדרך, מובן מדוע כאשר בחרו מתקני התפילה לשבץ את אמירת "יעלה ויבוא" בתפילת העמידה ובברכת המזון, נבחרה בכל אחת מהן הברכה המבקשת על בניין ירושלים והחזרת עבודת הקורבנות, כמצע המתאים להזכרת מעמד הקרבת העולות והחטאת ולתחנונים⁵² לחזרת השכינה ועבודת המקדש כבימי קדם.⁵³

החפץ לעמוד על ייחודיותו של ראש חודש ביחס לשלושת הרגלים ועשרת ימי תשובה על ידי התבוננות באמירת "יעלה ויבוא", המוזכרת בתפילת העמידה ובברכת המזון, לא ימצא כל הבדל ביניהם. אך לא כך בברכת "מעין שלוש". בברכה זו, הנאמרת לאחר שתיית יין, אכילת

⁴⁸ ראו בנוסח ברכת "זיכרונות" במוסף לראש השנה: "אתה זוכר מעשה עולם, ופוקד כל יצורי קדם". בטעם אמירת פסוקי הזכרונות, מובא בראש השנה טז ע"א: "אמר הקדוש ברוך הוא [...] ואמרו לפני בראש השנה מלכיות, זכרונות ושופרות [...] זכרונות, כדי שיעלה זכרוניכם לפני לטובה".

⁴⁹ ראו הערה קודמת, בה מוצג הזיכרון כמקביל לפקידה. כמו כן, כך עולה גם מפירוש רש"י על ראש השנה יא ע"א, ד"ה "נפקדה שרה": "בא זכרונום (של שרה, רחל וחנה) לטובה, ונגזר עליהן הריון".

⁵⁰ לעיל, בפירושו על במדבר כ"ח, יא.

⁵¹ על אף שאין הברכה מזכירה את אפשרות החיוב בדיון, מכלל הן אתה שומע לאו, כאשר מבקשים בלשונות האמורים לעיל: "זיכרון", "פקידה", "ישועה" ו"רחמים".

⁵² ראו הערה 45, על כך שגם ברגלים, המאופיינים על ידי השמחה, יש מקום לכפרה ולתחנונים. אלא שבהם מרכיב השמחה דומיננטי יותר מאשר בראש חודש, שעל אף השמחה שבו, הכפרה היא עיקר.

⁵³ עיינו בתוס' על שבת כד ע"א, ד"ה "בבונה ירושלים"; א' סבתו ('סדרי התפילה בחנוכה – הלל ועל הניסים', בתוך: א' דוד, י' פרחי (עורכים), נרו יאיר: קובץ מאמרים לחנוכה לזכרו של עודד חמדי, קרית אונו תשע"ג, עמ' 213-224) מראה כיצד ביטויי הבקשה הפותחים את "יעלה ויבוא" מרמזים על עבודת המקדש ("יגיע דמם על קיר מזבחך", בהגדה של פסח; "ירצה לקרבן אשה", ויקרא כ"ב, כז) ועל עליית עם ישראל לירושלים במועדים ("שלוש פעמים בשנה יראה", שמות כ"ג, יז; ל"ד, כג), וטוען כי השימוש בביטויים אלה מסביר את שיבוץ הטקסט בתפילת העמידה דווקא בברכת העבודה.

מאכל שנעשה מאחד מחמשת מיני דגן ואינו לחם, או טעימת פרי משבעת המינים,⁵⁴ ניתן לזהות מאפיין ייחודי לראש חודש, הקשור לכפרה. הברכה נקראת "מעין שלוש", מכיוון שהיא מזקקת את עיקרן של שלוש הברכות המרכזיות בברכת המזון. כך, היא מתמצתת אף את ברכת "יעלה ויבוא" לכדי משפט אחד קצר. כאן מופיע ההבדל, כאשר בעוד בהזכרת שלושת הרגלים בברכה זו אומרים "ושמחנו ביום חג המצות [או: השבועות, הסוכות, שמיני עצרת] הזה", בחרו מתקני הברכה להשוות את ראש חודש לראש השנה, בנסחם את הזכרתו בברכה באמירת "וזכרנו לטובה ביום ראש החודש הזה". בחירתם של חכמים להשתמש דווקא ב"זכירה" הקשורה לממד הכפרה, ולא ב"שמחה" כבשאר הרגלים, מכריעה בשאלה אודות הצד הדומיננטי יותר בראש חודש, מחלקת בינו לבין יתר הימים הטובים, ומחזקת את פירושו של האבן עזרא,⁵⁵ הרואה קשר בין המשפט הנעשה בראש השנה לבין המשפט הנעשה בכל חודש וחודש.

נמצא, כי מעיון בהזכרת מעין המאורע בברכת המזון⁵⁶ ובברכת "מעין שלוש", אפשר ללמוד על ראייתם של מתקני הברכות את ראש חודש כיום המאופיין על ידי כפרה, יותר מאשר על ידי השמחה שבו.

עולמות נפגשים

על פי "שיטת הבחינות" של הרב ברויאר,⁵⁷ היות ומן ההכרח שתהיינה לפעמים סתירות בין תורת ה' האלוקית לבין אופן תפיסתם של בני האדם האנושיים, ישנה משמעות גדולה לדרך בה כל דור תופס ומבין את הכתוב בתורה שבכתב. רבים מלומדי התורה נשארים אובדי עצות לנוכח הסתירות הרבות המופיעות בה במקומות שונים, הן בסיפוריה – כפי שעולה לאחת מהשוואות דברי משה בספר דברים למתואר בארבעת חומשי התורה הראשונים – הן בדיניה, תמיהה המתעצמת בעקבות האמונה הרווחת, כי על אף שהתורה נכתבה בידי משה הרי היא אלוקית, ועל כן היא שלימה ומדויקת.

⁵⁴ שו"ע אורח חיים סי' רח.

⁵⁵ לעיל, בפירושו על תהלים פ"א, ד.

⁵⁶ כך פוסק השו"ע (אורח חיים סי' קפח ס"ק ז), כי מי ששכח להוסיף "יעלה ויבוא" בברכת המזון בברכת בונה ירושלים, יוסיף לפני ברכת הטוב והמטיב "ברוך שנתן ראשי חדשים לעמו ישראל לזכרון".

⁵⁷ להרחבה ראו: י' עופר (עורך), שיטת הבחינות של הרב מרדכי ברויאר: קובץ מאמרים ותגובות, אלון שבות תשס"ה. ובייחוד עמ' 54-70.

נוכח הטלת הספקות באמיתות התורה בשל כך מצד אסכולות מסוימות, הציג הרב ברויאר את שיטתו, לפיה לא רק שיש סתירות בתורה, ולא רק שסתירות אלו אינן מעידות על פגם באף חלק מחלקיה, אלא כל סתירה היא טובה ומבורכת. על פני מאמרים רבים ודוגמאות מגוונות, הוא הוכיח כיצד מכל סתירה ניתן להפיק יישוב מדויק, שביכולתו להציג הבנה מורכבת ועשירה, שלא הייתה עולה בלעדי חוסר ההתאמה שקדם לאותו יישוב. על פי דרך זו, לאחר שיובן ויחודד כל צד במציאות עליה דנים, חיבורם יחד לא יהיה מבלבל ומתמיה, אלא תורם ומעשיר. הוא מבאר כי הצגת שני הצדדים בנפרד הכרחית, על מנת שלא ייווצר מצב בו צד אחד של מהות הנושא בו עוסקת התורה, יחליש את משמעות הצד האחר.

על פי דרך זו אפשר לבאר את הפער העולה מדברי התורה שבכתב והתורה שבעל פה ביחס לראש חודש. היות ושמחה וכפרה הינן בחינות הופכיות זו לזו, הצגתן יחד הייתה מפחיתה מערכה של כל בחינה. הרי קרוב לוודאי שהצגתן זו לצד זו תגרום לאדם הלומד את דברי התורה להסיק כי קיימת חלוקה דיכוטומית בה יש להעדיף צד אחד על פני משנהו, וכי שמחת ראש חודש איננה יכולה להיות שלימה כאשר מעורב בה צד הכפרה, ואין תחושות האימה והיראה צריכות לזעזע את האדם עד עמקי נשמתו, משום שעליו גם לשמוח ביום זה. חרף זאת, ההבנה שחשוב למצות את הערך הטמון בכל אחד מהצדדים באופן מירבי, פותחת פתח לחשיבה מחודשת אודות הדרך הנכונה לשלב בין שני הצדדים המקבילים ועל טיב עבודת ה' אותה מצווה האדם לקיים בראש חודש.

בעקבות ההבנה שלא מדובר בשמחה המעורבת בכפרה באופן של טשטוש כל אחד מהצדדים, אלא בשני קצוות דרמטיים נפרדים, ניתן להציע את מנהגי "יום כיפור קטן"⁵⁸ כמודל המשלב את שני המוטיבים, מבלי לפגוע בייחודיותו של כל צד. בעל ה"משנה ברורה"⁵⁹ מציין, כי יש הנוהגים להתענות בערב ראש חודש, ותענית זו נקראת "יום כיפור קטן". הוא מבאר את הטעם לכינוי זה, ותולה אותו בכך שביום ראש חודש מתכפרים עוונות כל החודש, כנעשה בשעיר החטאת המוקרב כחלק מקורבנות היום במקדש.⁶⁰ לשיטתו, זהו

⁵⁸ ד' גולדשמידט ('תפילות לערב ראש חודש', קרית ספר מד, תשכ"ט, עמ' 129-140) מביא, כי כנראה יום זה נקרא כך רק בקהילות האשכנזים, בשעה שקהילות הספרדים והאיטלקים מכנים אותו "משמרת ראש חודש" או "משמרת החדש". במאמרו רושם גולדשמידט מגוון סדרי תפילה לערב ראש חודש לפי מנהג יהודי איטליה, ספרד ואשכנז, ובסופו מוצג סדר סליחות לקהילת סלוצק (פולין), מתוך כתב יד מהמאה ה"ח.

⁵⁹ משנה ברורה, אורח חיים סי' ת"ז ס"ק ד.
⁶⁰ י' ריבלין ('עוד יוסף חי – תיקון ערב ראש חודש', בתוך: י' תבורי (עורך), כנישתא – מחקרים על בית הכנסת ועולמו 2, רמת גן תשס"ג, עמ' קסז-קפז), מרחיב אודות טעמי הכפרה התלויה בשעיר ראש חודש, ומביא כי המנהג להתענות בערב ראש חודש נועד לקרב את קץ הגלות – הבאה לידי ביטוי במיעוט הלבנה, שנמשלו לה ישראל – ואת ביאת משיח בן יוסף. כמו כן, ראו: ע' אטקס, בעל השם: הבעש"ט – מאגיה, מיסטיקה, הנהגה,

גם פשר המשפט "זמן כפרה לכל תולדותם", המתייחס למעשים שנולדו במהלך החודש החולף, שעל הרעים שבהם יש לכפר. הוא מציין כי לסדר היום יש צורות שונות, כאשר כל אחד האוחז במנהג זה עושה כפי יכולתו. מכל מקום, לדבריו ראוי שגם מי שאינו מתענה בערב ראש חודש יקדיש יום זה לעשיית תשובה, "ואז בוודאי יהיה לו יום החודש זמן כפרה לכל תולדותיו". לדידו, יום זה מקביל לערב⁶¹ ראש השנה, בו על האדם להתכונן למשפטו, על מנת שיצא זכאי בדיון. בסדר יום כיפור קטן,⁶² שבמהלך אמירתו מבקשים סליחה על החטאים שנעשו בחודש שעבר, מצויות מקבילות רבות לעשרת ימי תשובה. הפיוטים והסליחות שנארגו בו פורטים את עוונות האדם ואת בקשת הרחמים מלפני אלוקיו, והמתפלל מציין את מיעוט חלבו ודמו, בדומה למצוין ב"תפילה זכה", הנאמרת בערב יום הכיפורים. כמו כן, בסוף הסדר אומרים כבסיום תפילות יום הכיפורים "שמע ישראל" פעם אחת, שלוש פעמים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" ושבע פעמים "ה' הוא האלוקים". לדעת הצ"ח על מסכת פסחים (נו ע"א), אף אומרים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" בקול רם, כפי שאומרים ביום כיפור בלבד.

הרב יצחק זילברשטיין⁶³ מביא מעשה אודות החפץ חיים, מחבר ה"משנה ברורה", ומספר כיצד הוא הגיע פעם אחת למקום יישוב בערב ראש חודש, וראה שאנשיו אינם נוהגים לומר סדר יום כיפור קטן. תמה החפץ חיים על מנהגם זה, ושאלם על כך. הלומדים ששהו במקום באותה שעה, השיבו לו שאינם נוהגים לומר סדר זה, היות ורבים אינו נוהג כך. כתשובה, המשיל להם משל על אדם שרכש כרטיס נסיעה ברכבת ליעד מרוחק, ופגש בקרון אדם אחר, שפניו מועדות גם הן למקום זה. להפתעתו, טרם הגעתם ליעד, פנה חברו לרדת מהרכבת. כששאלו על כך, ענה לו חברו כי בניגוד אליו, אין ממונו מספיק לרכישת כרטיס ליעד כה מרוחק. לכן, עליו לרדת מדי כמה תחנות, לצבור את הסכום המתאים, ואז לרכוש בכל פעם כרטיס המספיק לחלק מהדרך, עד הגיעו לתחנה הסופית. הנמשל, הסביר להם החפץ חיים, הוא על רבכם ועלינו. גם אם רבכם הינו אדם בעל עושר רוחני ניכר, ודי לו ביום אחד בשנה לכפרה, רוב בני האדם נזקקים לשוב בתשובה על מעשיהם בכל חודש וחודש, עד שיזכו להגיע ליום הדין הגדול בתשובה שלימה. בייחוד בזמן זה, כאשר אין ביכולתנו להביא קורבן

ירושלים תש"ס. שם מתואר כיצד נהגו חבורות החסידים המקובלים של צפת עינויים קשים בעצמם בערב ראש חודש, הן לשם תיקון וטהרה אישיים הן לצורך קירוב הגאולה, מתוך תחושת אחריות לכלל ישראל (עמ' 167).

⁶¹ יש לציין, כי מחילת העוונות בזמן המקדש נעשתה על ידי הקרבת החטאת ביום ראש חודש עצמו, ולא ביום שלפניו. אף על פי כן, היות וראש חודש הינו יום שאסור בתענית, הוקדמה התענית לערב היום.

⁶² מ' חלמיש ('תיקון ערב ראש חודש', בתוך: **הקבלה בתפילה בהלכה ובמנהג**, רמת גן תש"ס, עמ' 566-537), מתחקה אחר מועד הופעתו של המנהג לראשונה, טעמיו, עריכת סדריו ותיקון פיוטיו לאורך השנים ותפוצתו. לדבריו, היו הדברים משתנים ותלויים באופי הנהגת הקהילות היהודיות ברחבי הארץ והעולם, ובהשפעתה הכללית של הקבלה ומנהגיה על הציבור הרחב, בעיקר בכל הנוגע ליחסה אל קירוב הגאולה.

⁶³ **חשוקי חמד**, הערות על שבועות ב ע"ב.

חטאת למקדש, סיפור זה מלמד על גודל נחיצותה של עריכת חשבון הנפש לעיתים קרובות, ועל החובה להודות לה' על פתיחת אפשרות הכפרה מדי חודש בחדשו, המעניקה לאדם הזדמנות להגיע ליום כיפור נקי יותר מבחינה רוחנית, מאשר היה מגיע ללא תחנות ביניים אלו.

חרף המסקנה החד-משמעית שהוסקה לעיל מתוך דברי הנביאים בנוגע למרכיב השמחה הקשור בסעודת יום ראש חודש, עיון נוסף בדברי חכמים מציג כיצד משולבים בסעודה שני מסריו של היום. בכלבו⁶⁴ מובא מנהגם של ישראל לעשות סעודה גדולה ביום ראש חודש, בין השאר כדי לכבד את היום, שבו מתכפרים עוונותיהם. נדמה, כי סעודת שמחה זו שווה לשמחתו של עם ישראל בעקבות צאת הכהן הגדול בשלום מקודש הקודשים ביום כיפור, וליום הטוב המתואר במשנה במסכת יומא (ז, ד), אותו היה עושה הכהן הגדול לאוהביו בצאת היום הקדוש.

על זו הדרך, הביא רבי מנחם מנדל שניאורסון⁶⁵ סיפור על הבעל שם טוב, שהגיע לקהילה אחת בערב ראש חודש. הוא מספר, כי לאחר השלמת מנהגי היום, שכללו שביתה ממלאכה החל מחצות היום, תפילת מנחה קהילתית ושמיעת דרשה אותה נשא רב הקהילה, התפזרו האנשים לבתיהם. בבית הכנסת נשארו שניים: רב הקהילה שישב ללמוד, והבעל שם טוב שפצח בניגון שמח. כשהפסיק קמעא משירתו, פנה אליו רב הקהילה ושאלו לסיבת שמחתו. ענה לו הבעל שם טוב, ששמחתו נובעת מכניסת יום ראש חודש, ומכך שנמחלו ונתלבנו עוונות עם ישראל. לאור הבהרת המעשים הסכים הרב עם דבריו של הבעל שם טוב ושמח אף הוא, ויצאו שניהם במחול. מדברי הכלבו ומסיפור הבעל שם טוב נמצאנו למדים, כי כאשר מתחדש חודש, על האדם לשמוח על שיצא זכאי בדין ועל שזכה להתחילו. לאחר שערך חשבון נפש ושב בתשובה בתום החודש שהסתיים, עליו להודות על המשך חייו וקיומו גם בחודש החדש. כאן מודגשת משמעותה הדרמטית של שמחת ראש חודש, כפי שעולה מ"שיטת הבחינות", על ידה נבחנו הכפרה והשמחה הנהוגות ביום זה. זאת משום שאין דומה שמחתו הפשוטה של אדם מן השורה, לשמחתו של אדם אשר יצא זכאי בדינו, ומעוניין להודות על כך לה' בכל ליבו.

⁶⁴ כלבו סי' מג, דין תפילת ראש חודש והלכותיו ודין ברכת הלבנה והברכה.
⁶⁵ מ"מ שניאורסון, 'שיחת אחרון של פסח', תורת מנחם כח, ב, תש"כ, עמ' 59.

אחרית דבר

בין שלל ההתייחסויות לראש חודש בספרי חכמי מחשבת ישראל, מופיעה בדברי הרב קוק דרך נוספת לסידור מקומן ולביאור משמעותן של השמחה בראש חודש ושל הכפרה שבו.⁶⁶ הוא מעמיד את ראש חודש מול יום כיפור, ומצביע על הדמיון ועל הניגוד בין סדרו של כל יום. כפי שהוסבר במנהגי יום כיפור קטן, בראש חודש מתענים תחילה ואחר כך באות השמחה הרוחנית והסעודה הגשמית, ואילו ביום כיפור קודם אוכלים בתשעה בתשרי ורק אחר כך מגיעה התענית. הרב קוק מסביר, כי יש שתי דרכים להתקרב לה': דרך היראה ודרך האהבה. לדבריו, כאשר מה שמניע את האדם להתקרב לאלוקיו זו יראת העונש, הרי זהו מניע פחות מאשר אהבה לבורא. לעומת זאת, כאשר היראה הינה יראת רוממות, שהיא חסרת אינטרסים ורוצה בדביקות האדם בה' בלבד, הרי היא עיקר עבודת ה', והיא גדולה אף מרגש האהבה. לשיטתו, ראש חודש מכון כלפי תשובה מיראה, הקטנה יותר מאהבה, כפי שמתאים לירח, שאורו קטן מאור השמש. לכן, ביום זה מתקרבים לאלוקים דרך תהליך הכפרה, שלאחריו ניתן להרגיש קרבה ואהבה באמצעות שמחת היום. לא כן ביום כיפור, אז היראה הינה יראת רוממות והתעלות רוחנית. לפיכך, הסעודה והשמחה בערב של יום זה הינן רק מקדם חיבור לאל, שלאחריהן עולה האדם מדרגה לעבר קשר הדוק לבוראו, מתוך יראת רוממות והכרה בגודלו, המתבטאות בתפילה, תענית וזעקה בעלות אופי רוחני.

לפי הסבר זה, מובן מדוע בברכת הלבנה מבקש המתפלל שיתמלא חזרה אורה של הלבנה עד להשוואתו עם אור החמה, בדומה למה שהיה בבריאת העולם. מצב מתוקן זה, המבטא את רצונו הבראשיתי של אלוקים, מבטא גם את שינוי המצב לעתיד לבוא, אז האהבה והיראה ישמשו יחדיו את האדם בהתקרבותו לה', מתוך יושר ותום לב. מדבריו של הרב קוק עולה כי הן השמחה בה' ובדברו והן היראה המחייבת תהליך של תשובה וכפרה, לשתייהן תכלית אחת, והיא ההתקרבות לה'. נדמה, כי אין זה משנה מהו השלב הראשון בהשגת יעד זה, כל עוד יודע האדם לכוון למטרה העיקרית.

מעצם טבעו, חיי האדם הינם דינמיים. משום כך, בכל יחידת זמן לאורך השנה פרוסות לפניו מגוון דרכים להתקרב לקונו, כאשר עליו לבחור את הדרך המתאימה לאותה עת. גם בזמן בו קורבנות ראש החודש נעדרים מסדר יומו של עם ישראל, בכוחה של תשומת הלב לאופי היום המשתקף מבין תפילותיו, פרטיו ומנהגיו להופכו לזמן המזמין לתשובה לדרך הישר. השמחה

⁶⁶ א"י קוק, 'תפילת ראש חודש – הלל', בתוך: עולת ראייה א, ירושלים תשע"ה, עמ' תנג-תנד.

והכפרה השלובות זו בזו בדיניו מעשירות את הבנת עניינו, והן ההופכות את היום לזמן ראשית מיוחד, המסוגל להעניק לכל אדם את ההזדמנות להשתנות ולהתחדש בשגרת חייו.